

Henryk Ponikowski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

MAŁE OBSZARY W KONCEPCJI ROZWOJU REGIONALNEGO

1. Wstęp

Polityka rozwoju Unii Europejskiej wpisuje się w procesy współczesnego świata, który zmierza do upodabniania się różnych elementów przestrzeni globalnej. Generalnie globalność jawi się jako jednorodny obraz całej przestrzeni. Tymczasem globalne procesy rozwoju są ściśle terytorializowane. Oznacza to, że mają swoje źródło na określonym małym obszarze. Należy więc podkreślić, że upodabnianie to dotyczy jedynie określonych miejsc i obszarów, a nie całej przestrzeni. Stąd też G. Gorzelak i B. Jałowicki [2000, s. 9] podkreślają, że *mamy do czynienia z pogłębiającą się segmentacją przestrzenną procesów rozwoju: nieliczne, stosunkowo niewielkie układy przestrzenne pełnią funkcje „producentów innowacji” – natomiast na pozostałych obszarach lokują się te rodzaje działalności gospodarczej, które konsumują innowacje wytworzone gdzie indziej.*

W pracy przyjmujemy więc, że przestrzeń regionalną wypełniają różne „niewielkie układy przestrzenne”, które określać będziemy małymi obszarami. Podejmujemy próbę identyfikacji tych obszarów i zakładamy, że stanowią one podstawę rozwoju regionalnego. Należy podkreślić, że przyjęcie koncepcji małych obszarów może generować inny obraz procesów rozwoju niż ujęcie regionalne czy krajowe.

2. Specyfikacja małych obszarów

W różnych koncepcjach rozwoju regionalnego pojawia się fundamentalne pytanie o czynniki, uwarunkowania i mechanizmy rozwoju¹. W rzeczywistości oka-

¹ Przegląd podstawowych koncepcji rozwoju regionalnego można znaleźć w pracy D. Strahl [Metody oceny... 2006, s. 13-31].

zuje się, że *sukces gospodarczy jest często bardziej zjawiskiem lokalnym niż regionalnym* [Sobala-Gwosdz 2005, s. 9]. Oznacza to, że w przestrzeni regionalnej tylko niektóre miejsca lub obszary są zdolne generować rozwój.

W poszukiwaniu indywidualnych obszarów, które stanowią podstawę rozwoju, przyjmujemy, że region możemy zdefiniować i sformalizować przez określenie zbioru miejsc oraz zbioru zjawisk charakterystycznych dla tych miejsc². Rozróżnienie to zakłada, że zbiory te mają swoją naturę o specyficznych właściwościach. Elementy tych zbiorów tworzą odpowiednio przestrzeń miejsc oraz przestrzeń zjawisk regionalnych. Miejsca i zjawiska w relacji bezpośredniego sąsiedztwa tworzą zaś obszary. A zatem przyjmujemy, że pojęcie obszaru dotyczyć może zarówno zbioru miejsc, jak i zbioru zjawisk. Oczywiście, w układzie terytorialnym istnieje prymat miejsca przed zjawiskiem.

Z punktu widzenia rozwoju regionalnego istotne jest, że elementy tych zbiorów – tworząc systemy regionalne bądź lokalne – pozostają w określonych relacjach zarówno wewnątrz zbiorów, jak i między zbiorami. G. Gorzelak i B. Jałowiecki [2000, s. 9] podkreślają, że we współczesnym globalnym świecie *między tymi układami tworzą się zależności współpracy i konkurencji, a ich wzajemne powiązania są znacznie silniejsze niż powiązania tych układów z ich własnym otoczeniem regionalnym*. To oznacza, że we współczesnych systemach regionalnych słabną relacje rdzeń–peryferia, a pojawiają się sieciowe zależności współpracy i konkurencji w różnych układach małych obszarów. To oczywiście rodzi nowe wyzwania dla polityki rozwoju regionalnego.

Pojawia się pytanie, czym są i jak można zidentyfikować te podstawowe obszary rozwoju. Przyjmujemy, że w układach terytorialnych mały obszar to dowolna otwarta i *quasi-jednorodna część przestrzeni*, posiadająca swoją stabilną strukturę i relacje z otoczeniem lokalnym lub globalnym, w której realizuje się określony zespół procesów zmieniających stan tego obszaru. Oznacza to, że mały obszar jest indywidualną przestrzenią³, dla której stabilna struktura umożliwi określenie jego tożsamości. Powiązania lokalne i globalne sprawiają zaś, że tak określony obszar nie jest „wyspą” przestrzenną. Cecha otwartości sprawia, że możliwe jest przekształcanie się struktur, a to zwykle prowadzi do zanikania starych i powstawania nowych małych obszarów w przestrzeni regionalnej. Oczywiście dynamika przekształceń zależy głównie od wrażliwości tych obszarów na zmiany.

3. Właściwości małych obszarów

Ze struktury zbioru miejsc i zjawisk oraz relacji między elementami tych zbiorów możemy wnioskować o właściwościach małych obszarów. Przyjmujemy –

² Należy podkreślić, że pojęcie zarówno miejsca, jak i zbioru jako pojęcia pierwotne nie wymagają definiowania.

³ Przyjmujemy, że indywidualna przestrzeń to obszar odznaczający się właściwym sobie zespołem cech, które umożliwiają określenie jego tożsamości.

posiłkując się rozważaniami J.J. Jadackiego [2003, s. 73-77] – że przestrzeń rozumiana jako zbiór miejsc jest:

- ciągła (gęsta), czyli podobnie jak czas pozwala wyróżnić pewien obszar między dowolną parą innych obszarów;
- niedziurawa, czyli między dwoma obszarami nie ma niczego innego, co nie byłoby też obszarem;
- ziarnista, tzn. są takie obszary krańcowo wąskie, które w systemach terytorialnych już nie są podzielne;
- nieukierunkowana, czyli w odróżnieniu od czasu, który płynie w jedną stronę, zbiór miejsc nie ma relacji porządkowania;
- nie jest migawkowa, oznacza to, że możemy wielokrotnie lokalizować się w tym samym miejscu czy obszarze; w czasie nie możemy jednak realnie wrócić do przeszłości;
- jest dobrem rzadkim, czyli (w przeciwieństwie do zbioru zjawisk) nie jest wytwarzana przez działalność człowieka. Nie może być powiększana ani zmniejszana, a co najwyżej – może zmienić funkcje użytkowe;
- miejsca są suwerenne (autonomiczne) w swym istnieniu, czyli nie mogą być zredukowane do innego miejsca;
- miejsca mają swoją strukturę, w której wyróżnić możemy układy punktowe, liniowe i strefowe;
- miejsca mają swój wymiar topologiczny, który wynika z właściwości mierzalności przestrzeni.

Właściwości zbioru zjawisk wynikają zaś z relacji, jakie zachodzą między zjawiskami, między zjawiskiem a miejscem występowania, ale także między zjawiskiem a czasem. Należy podkreślić, że w układach terytorialnych czas nie jest atrybutem zbioru miejsc, lecz przestrzeni zjawisk. Wielowymiarowy zbiór zjawisk jest więc [Ponikowski 2006, s. 196-197]:

- dynamiczny, tzn. że elementy tego zbioru zmieniają się wraz z upływem czasu,
- *quasi*-ciągły, co oznacza, że składa się ze skończonej lub przeliczalnie nieskończonej liczby elementów,
- rozmyty, tzn. że nie ma precyzyjnie określonej granicy przynależności zjawisk do danego obszaru,
- anizotropowy, tzn. że zjawiska nie wykazują takich samych właściwości we wszystkich kierunkach rozprzestrzeniania,
- mobilny w kierunku do ośrodków centralnych, czyli ma kierunek intensywności występowania,
- deterministyczny, czyli różnice między elementami tworzącymi mały obszar zjawisk nie wynikają z działania czynników losowych,
- nieliniowy, tzn. że zależność jest multiplikatywna, a ten mechanizm powiązań może generować chaotyczne zachowania zjawisk.

Obszary miejsc można więc odróżniać od siebie ze względu na dokładne położenie (lokalizację) w przestrzeni. Dla obszarów zjawisk przynależność jest zaś rozmyta. Charakterystyczne jest – stwierdza J.J. Jadacki [2003, s. 76] – że nie ma dwóch miejsc, które byłyby jednomiejscowione, tzn. takich, które leżałyby dokładnie na tych samych obszarach. Jednak ten sam poziom (gęstość czy nasycenie) jakiegoś zjawiska może być jednomiejscowiony, tzn. może występować na wielu obszarach.

Oczywiście dane miejsce jest wypełnione wówczas, gdy coś na nim jest zlokalizowane, puste zaś to takie, na którym nic nie leży [Jadacki 2003, s. 73]. W układach terytorialnych wypełnienie to dotyczy może obiektów lub zjawisk przestrzennych.

4. Istota małych obszarów

W praktyce rozwoju regionalnego coraz większe znaczenie mają nie czynniki charakterystyczne dla kraju czy regionu, ale endogeniczne zasoby i potencjały małych obszarów. Te indywidualne obszary, dla których możemy określić tożsamość, nazywać będziemy małymi obszarami. Ta skala analizy jest jakby przyłożeniem lupy, która ujawnia prawdziwy obraz miejsc i zjawisk w przestrzeni regionalnej. W przypadku analizy dużych obszarów rzeczywistość lokalna jest bowiem zastępowana średnimi wartościami pomiaru. Zdecydowanie większą przestrzenną dyspersję otrzymujemy zawsze, gdy badamy małe obszary. W ujęciu globalnym mówimy np. o bogatej Północy i biednym Południu czy o rozwiniętym Zachodzie i zapóźnionym w rozwoju Wschodzie, faktycznie zaś obszary te charakteryzują się przestrzenną heterogenicznością.

To w układzie małych obszarów obserwujemy utrzymywanie się wielkich kontrastów ekonomicznych, gdzie często bogactwo sąsiaduje ze skrajną biedą. W tym układzie z całą siłą uwidaczniają się także problemy społeczne, infrastrukturalne czy kulturowe. W globalnym świecie fragmentacja przestrzenna ukazuje też różnice w sensie ustrojowym. W wyniku decentralizacji państw, następuje rozproszenie władzy, systemów regulacyjnych i decyzyjnych. Różna jest też organizacja życia publicznego i zakres samorządności.

Charakterystyczne jest, że miejsca i zjawiska, tworząc indywidualne obszary rozwoju, wykazują często określony kierunek zróżnicowania. Przechodząc z jednego miejsca do drugiego, nawet bezpośrednio sąsiadującego, obserwujemy zwykle duże podobieństwo, ale w ściśle określonym kierunku sąsiedztwa. S. Kurowski [1997, s. 17] w proponowanej metodzie pasów sąsiedztwa przyjmuje równoleżnikowy i południkowy kierunek osi podobieństwa rozwoju. Oś równoleżnikową w relacji Wschód-Zachód określa jako kierunek zróżnicowań historycznych, a południkową, czyli w relacji Północ-Południe jako kierunek uwarunkowań przyrodniczych. Należy podkreślić, że uwarunkowania historyczne ujawniają się zwykle w formie strukturalnej, a przyrodnicze w postaci funkcjonalnej [Kurowski 1997,

s. 212]. Okazuje się, że w Polsce historyczny kierunek zróżnicowań przestrzennych wywiera większy wpływ na poziom rozwoju niż kierunek uwarunkowań przyrodniczych.

Wielką wagę małych obszarów w procesie rozwoju regionalnego podkreślają G. Gorzelak i B. Jałowiecki [2000, s. 9], wskazując, że *współczesne procesy rozwoju stają się coraz silniej terytorializowane. Można powiedzieć, że mamy do czynienia z lokalizacją procesów globalnych, polegającą na tym, że innowacje (produktowe, procesowe, organizacyjne) obejmujące całą gospodarkę światową są wytwarzane w stosunkowo niewielkiej liczbie dość silne domkniętych układów lokalnych*. W innym aspekcie E. Łazikowski [2004, s. 9], pisząc o swoich doświadczeniach twórczych, zaznacza, że *przychodzi szczęśliwy dar ujrzenia fragmentarycznej struktury świata i niemal natychmiast – zauroczenie ideą fragmentu. To zauroczenie stało się większe, gdy wkrótce pojęciem wyższość idei świata fragmentarycznego nad ideą świata całościowego*.

W gospodarce globalnej niemal każdy mały obszar może stanowić swoiste centrum rozwoju regionalnego. Pojawia się więc pytanie, jak w praktyce wykorzystać różnorodność przestrzeni regionalnej. Pod wpływem globalizacji i metropolizacji rozwoju zmieniają się sposoby użytkowania miejsc i kryteria lokalizacji przestrzennej. Stąd też małe miejsca wspomagane są często zachętami lokalizacyjnymi (ulgi podatkowe, pomoc publiczna), regulacjami prawnymi, infrastrukturą techniczną, dostępnością komunikacyjną.

5. Identyfikacja małych obszarów

Warunki gospodarowania w przestrzeni regionalnej wynikają z naturalnych właściwości małych obszarów, stosowanych zachęt i ulg lokalizacyjnych, ale także ze sposobu zagospodarowania przestrzennego. Małe obszary mają atrybuty materialne (np. określony koszt lokalizacji), ale także cechy niematerialne (historia, tradycja, marka). Specyfika tych obszarów określa warunki lokalizacji inwestycji, centrów handlowo-usługowych, instytucji administracyjnych, finansowych czy ośrodków naukowo-badawczych. Oferuje też określony kapitał ludzki, liczbę miejsc pracy, zamieszkania lub wypoczynku i rozrywki. Z punktu widzenia możliwości rozwoju istotne jest też, że małe obszary wytwarzają określony klimat i styl życia oraz tworzą silne więzi i określone zachowania różnych lokalnych grup społecznych.

Należy pamiętać, że w otwartej gospodarce światowej znacznie wzrosła swoboda wyboru miejsc lokalizacji i sieciowe możliwości współpracy. W tej sytuacji istotnym czynnikiem rozwoju staje się też marketing terytorialny. We współczesnym świecie często prorozwojowe są te miejsca, które wykreują media.

W układzie osadniczym w najwyższym stopniu prorozwojową częścią przestrzeni regionalnej są duże miasta, aglomeracje i obszary metropolitalne. Oczywiście te przestrzenie miejskie nie są homogeniczne. W ich strukturze możemy prze-

cięż wyodrębnić: dzielnice, rezydencje, osiedla grodzone, slumsy, ale także zabytkowe układy urbanistyczne.

W układach regionalnych specyficznymi małymi obszarami są: campusy uniwersyteckie jako obszary nauki i wiedzy, centra administracyjne i finansowe, przestrzenie handlowe (np. supermarkety), centra kultury, rozrywki i sportu, a także przestrzenie sakralne (obiekty kultu religijnego). Ważnymi układami przestrzeni regionalnej mogą też być: wolne strefy ekonomiczne, parki technologiczne, porty morskie, drogi, mosty, lotniska czy systemy infrastruktury technicznej. W rozwoju regionalnym istotną rolę odgrywają też obszary strukturalnego bezrobocia czy marginalizacji i patologii społecznych. W układzie przyrodniczo-ekologicznym mogą to być: parki narodowe, krajobrazowe, obszary o cennych walorach przyrodniczych, ośrodki sanatoryjno-uzdrowiskowe itp.

A. Sobala-Gwosdz [2005, s. 9] stwierdza, że *w sytuacji, gdy rozwój regionalny i lokalny (...) regulowany jest głównie przez mechanizmy rynkowe, ważne wydaje się stwierdzenie, gdzie w przestrzeni regionu znajdują się ośrodki lub osie rozwoju, jaki jest przestrzenny zasięg ich oddziaływania, a także gdzie skupiają się obszary stagnacji. Jest to szczególnie ważne w regionach, które klasyfikowane są jako regiony słabo rozwinięte, gdyż pozwala wskazać miejsca kumulowania się nowych korzyści rozwojowych oraz obszary problemowe.*

Wydaje się, że małe obszary, które są istotne z punktu widzenia rozwoju, identyfikuje analiza SWOT zapisana w strategiach rozwoju regionalnego. Należy jednak przyznać, że w praktyce realizowanych projektów i programów strategicznych władze samorządowe większą wagę przykładają do obszarów stagnacji i słabych stron rozwoju niż do szans i obszarów wzrostu.

Szczególnymi przykładami małych obszarów w rozwoju regionalnym mogą być wszystkie zapisane w Indykatorywnym Planie Inwestycyjnym (IPI) indywidualne projekty kluczowe do Regionalnego Programu Operacyjnego (RPO) na lata 2007-2013. Te indywidualne projekty kluczowe stanowią bowiem przedsięwzięcia inwestycyjne, które realizują zadania strategii rozwoju województw, a zatem przyczyniają się do rozwoju regionów, ale także i kraju. Zresztą wszystkie projekty regionalne są przykładem tego, że finansowanie rozwoju dotyczy właśnie małych obszarów, a nie regionu jako całości.

Przykładowe indywidualne projekty kluczowe zapisane w IPI są następujące⁴:

- budowa mostu na rzece Odrze w ciągu drogi wojewódzkiej nr 323 (dolnośląskie);
- przebudowa drogi wojewódzkiej nr 631 relacji Nowy Dwór Mazowiecki – Warszawa (mazowieckie);
- budowa obwodnicy śródmiejskiej Szczecina (zachodniopomorskie);
- dojazdy do przejść granicznych (podkarpackie);
- szybka kolej regionalna (śląskie);

⁴ Na podstawie informacji ze stron internetowych urzędów marszałkowskich.

- zakup taboru kolejowego dla regionalnych pasażerskich przewozów kolejowych (wielkopolskie);
- budowa zbiornika retencyjnego „Kluczbork” na rzece Stobrawie (opolskie);
- regionalny system gospodarki odpadami – ochrona Wielkich Jezior Mazurskich przez stworzenie kompleksowego systemu gospodarki odpadami (warmińsko-mazurskie);
- realizacja inwestycji w ramach programu małej retencji wodnej (lubuskie);
- Centrum Zaawansowanych Technologii „Pomorze” (pomorskie);
- metropolitalna sieć szerokopasmowego dostępu do Internetu (łódzkie);
- rozbudowa Szpitala Uzdrowskiego „Krystyna” w Busku Zdroju (świętokrzyskie);
- renowacja i modernizacja kompleksu targowo-kongresowego „Hala Stulecia” we Wrocławiu (dolnośląskie);
- zintegrowany projekt ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarki turystycznej Torunia jako ośrodka wiodącego w województwie (kujawsko-pomorskie);
- budowa Centrum Spotkań Kultur w Lublinie (lubelskie);
- budowa Muzeum T. Kantora oraz siedziby Ośrodka Dokumentacji Sztuki T. Kantora – CRICOTEKA (małopolskie).

6. Zakończenie

Miejsca i zjawiska w relacji bezpośredniego sąsiedztwa tworzą małe obszary, które stanowią podstawę rozwoju regionalnego. Przyjmujemy więc, że faktyczny poziom rozwoju regionalnego jest właśnie zakodowany w takich obszarach. Małe obszary mogą bowiem generować innowacje, przyciągać zmiany bądź stanowić bariery rozwoju. Nierówności przestrzenne są więc odzwierciedleniem zróżnicowanych zasobów endogenicznych takich małych obszarów. Z punktu widzenia małych obszarów rozwój regionalny wygląda zatem inaczej niż z punktu regionalnego, krajowego czy globalnego.

Współczesna gospodarka jest wiedzochłonna, a jej najważniejszymi impulsami rozwoju są kreatywność i możliwość generowania innowacji. Te nowe – w stosunku do gospodarki zasobochłonnej – kryteria lokalizacji aktywności gospodarczej są także ściśle terytorializowane. We współczesnej gospodarce możliwości gospodarowania przestrzenią wynikają też z globalnej sieci powiązań małych obszarów, zmieniających się kryteriów lokalizacji, ale także uczenia się zmian globalnych przez systemy regionalne i lokalne.

Wydaje się, że w globalnym świecie można mówić o renesansie lokalności w rozwoju regionalnym. Wielkie różnice małych obszarów stanowią więc nowe wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego. Skoro tylko określone obszary są zdolne

generować rozwój, to pojawia się podstawowy dylemat polityki rozwoju – czy ważniejsze jest zwiększanie efektywności wydatków czy może jednak wyrównywanie poziomu rozwoju regionalnego.

Rozwój regionalny w ujęciu małych obszarów rodzi też nowe wyzwania dla metod estymacji parametrów modeli, procedur wyznaczania obszarów rozwoju i stagnacji czy konstrukcji mierników rozwoju.

Literatura

- Gorzela G., Jałowiecki B., *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000 nr 1.
- Jadacki J.J., *Człowiek i jego świat*, Wydawnictwo SWPS „Academica”, Warszawa 2003.
- Kuroski S., *Zróżnicowanie przestrzenne gospodarki polskiej w 1974 i 1989 roku*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997.
- Łazikowski E., *Fraktoryzacja świata. Labirynt refleksji o światowych procesach formotwórczych*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Łódź 2004.
- Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, AE, Wrocław 2006.
- Ponikowski H., *O właściwościach przestrzeni zjawisk regionalnych*, [w:] D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, AE, Wrocław 2006.
- Sobala-Gwosdz A., *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

SMALL AREAS IN CONCEPT OF REGIONAL DEVELOPMENT

Summary

In the global economy processes of development are strictly positioned. This means that they have their source on definite small areas. We presuppose that these small areas fulfill regional space which create the basis for regional development. However, some of them are able to participate in processes of development. As the result concept of small areas assumes local generating of regional development.